

Vertalingen als steen des aanstoots

Taalpolitiek in het ministerie van Financiën vóór 1914 – Deel I

LUC VANDEWEYER

Tijdens het groeiproces van de Europese staten legden de politieke elites hun taal op aan heel het staatsapparaat, ook in gebieden waar de volkstaal heel anders was. Dat was zo in België waar het Frans snel oprukte na de omwenteling van 1830, ook al sprak de helft van de bevolking Vlaamse of Duitse dialecten. Dit leidde tot een groot statusverschil tussen het Frans en het Nederlands of Duits.¹

In dergelijke omstandigheden is sociale promotie via de ambtenarij enkel mogelijk via de taal van de elite. Taal wordt een middel om mensen te selecteren en anderen de toegang tot bepaalde domeinen te ontzeggen. Mensen wier huistaal nauw aanleunt bij de overheidstaal hebben dan een fors voordeel. Anderzijds moet de overheid in de anderstalige regio's overgaan tot het publiceren van vertalingen als ze wil dat de burgers haar mededelingen verstaan.

Vertalingen maken communicatie mogelijk maar ze dienen ook om de hogere status van de dominerende taal en zijn gebruikers te beklemtonen en in stand te houden. Als tegen die dominantie protest komt, verschijnen de 'vertalingen' in het doelgebied waarop de scherpste pijlen worden afgeschoten. Die bestuurlijke praktijk van 'vertalingen' is dan immers het aanstootgevende bewijs voor de minderwaardigheid waarin de streektaal – de lagere statustaal – wordt gehouden door de bestuurlijke elite. Vooral de ambtenaren die van huize uit streektaalgebruikers zijn, zijn daar gevoelig voor. Uit hun rangen worden immers de vertalers gerecruteerd. Zij zijn het ook die aan het loket en bij de slagboom als lagere bedienden de buffer vormen tussen burgers die de lagere statustaal gebruiken en de bestuurlijke elite. Waar hun chef alleen maar de hoge statustaal moet beheersen, moeten zij er twee kennen. Zij zijn het ook die er belang bij hebben dat de dominantie van de hogere statustaal binnen de ambtenarij wordt ontmanteld omdat zij daardoor hun promotiekansen gevoelig vergroten. Dat kan slechts wanneer de streektaal zich via onderwijs en cultuur kan profileren tot een algemeen gebruikte, zogenaamd 'beschaafde' omgangstaal. Het spreekt vanzelf dat het proces waarbij deze taal binnen de administratie veld wint op de hogere statustaal, gemakkelijk kan voorgesteld worden als een emancipatie waarbij de streekbewoners eindelijk hun rechtmatige plaats krijgen binnen het overheidsapparaat en de oude, 'volksvreemde' elite weggedrongen wordt.

1. Dit machtspolitieke aspect van de taalkwestie in België werd grondig uitgewerkt in E. WITTE en H. VAN VELTHOVEN, *Taalen politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief* Brussel, 1998.

Dat proces was door de Vlaamse beweging al in gang gezet in de periode vóór de Eerste Wereldoorlog. Onderhavige bijdrage wil daar meer licht op laten schijnen. We richten de blik vooral op het departement van Financiën, een ministerie dat sinds 1830 aanwezig was tot in de kleinste dorpen via douaniers, accijnzencontroleurs en belastingambtenaren. Het was een zogenaamd ‘gezags’-departement. Het verleende geen of amper diensten maar zorgde ervoor dat de staat de nodige financiële middelen in handen kreeg. De burger moest die ‘taksen en accijnzen’ ophoesten, desnoods onder dwang. Van dit ministerie is bovendien archief bewaard gebleven zodat een blik achter de schermen mogelijk wordt.

Vertalingen... de eerste eis

Toen België in 1830 een onafhankelijke staat werd, schreef de elite van het jonge land voor zichzelf een liberale grondwet die overal in Europa door vooruitstrevenden bewonderd werd. Nergens was er immers zoveel vrijheid voor het individu vastgelegd. Toenmalig artikel 23 van de grondwet bepaalde dat het gebruik van de talen vrij was en dat het, wat de administratie betrof, door de wetgever kon geregeld worden. Maar op taalwetten was het nog lang wachten. In de praktijk betekende dit dat de ambtenaren, die in de jonge staat een vrij machtige positie innamen, die grondwetsbepaling vooral beschouwden als een vrijbrief om te weigeren de volkstaal te gebruiken. Ook de ambtenaar had immers recht op de vrijheid van taalgebruik, zo werd betoogd. Dan was er niets wat belette dat er ambtenaren benoemd werden die niet in staat of niet bereid waren de plaatselijke volkstaal te gebruiken. Dat gaf aanleiding tot wrijving in het Nederlandstalige deel van het land. Het was immers veel gemakkelijker voor Waalse dialectsprekers om het Frans als bestuurstaal te gebruiken. Voor sprekers van Vlaamse dialecten was de taalkloof echter heel groot; voor vele gewone mensen met geen of gebrekkig onderwijs was ze onoverbrugbaar.²

Het is niet gemakkelijk om de rol van taal en vertalingen in de eerste jaren van de onafhankelijkheid te onderzoeken. Er zijn enkele uitlatingen in de pers bekend die een vingerwijzing geven. Ze werden verzameld door Theophiel Coopman en Jan Broeckaert.³ Het *Journal des Flandres* beweerde in 1834 dat in het district Eeklo de douaniers door de plaatselijke chef verplicht werden alle documenten in het Frans in te vullen. *L'Indépendant* wist daarover te melden dat de minister van

2. Zie de synthese die L. Wils maakte betreffende de taalkwestie in het bestuur in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. I, Tielt, 1998, pp. 474-486.

3. Th. COOPMAN en J. BROECKAERT, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*, dl. 1, Gent, 1904. De hier en in volgende alinea aangehaalde persreacties zijn te vinden in notities 288, 394, 1837, 503.

Financiën nochtans geen order in die zin had uitgevaardigd. Hij en zijn voorgangers hielden zich aan de richtlijnen van het Voorlopig Bewind. Vrijheid ‘in alles en voor allen’ dus. In de praktijk was het wel degelijk de elite van ‘chefs’ die het taalgebruik binnen de administratie bepaalde. Het Frans rukte dus op want het was de taal van ieder die zichzelf beschouwde als ontwikkeld. Het contact met het publiek was een andere zaak. Het gebruik van het Frans zorgde voor het scheppen van afstand tussen de ambtenaren en de Vlaamse bevolking. Dat werd versterkt door de recruitering. De *Gazette van Gend* van 6 augustus 1837 klaagde al dat de bijzonderste ambten bekleden werden door franskiljons of Walen. Dat soort opmerkingen waren erg zeldzaam in deze vroege periode toen oorlog met Nederland nog altijd dreigde.

Het snel verlopende verfransingsproces verhoogde anderzijds de druk tot het gebruik van vertalingen want anders liep de communicatie met de burgers in Vlaanderen hopeloos spaak. Zo is bekend uit *L’Indépendant* van 21 januari 1837 dat er in de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 20 januari, tijdens de discussie over het budget van het ministerie van Justitie, door de minister meer geld op zijn begroting werd gevraagd om daarmee een bekwaam ambtenaar-vertaler te kunnen aanstellen. Dit werd ingewilligd. Het blad plaatste hierbij de bedenking dat vele vertalingen inderdaad erg slecht waren. Maar dat ging om Justitie; hoe zat het dan bij Financiën? Volgens *l’Emancipation* van 13 maart 1840 had dit ministerie in Antwerpen pas een affiche in twee talen uitgehangen, en dat was, volgens het blad, “*la première fois depuis la Révolution*”. Dat is een uitspraak die verder historisch onderzoek behoeft want dat zou betekenen dat het overgrote deel van het publiek op Vlaamse bodem gedurende een decennium per definitie onkundig bleef van wat de overheid mededeelde. Tenzij een medeburger bereid was ter plekke – meestal ging het om affiches langs de straat – de tekst uit te leggen.

Het is de vraag hoezeer dergelijke bestuurlijke praktijken de gewone, niet-geletterde burgers vervreemdden van het jonge staatsapparaat. Wie geen Frans kende, was veroordeeld tot de onmondigheid. Tenzij deze mensen via persoonlijke contacten druk konden uitoefenen op verkozenen natuurlijk en het is best denkbaar dat ook de overtalrijke niet-stemgerechtigden daartoe in staat waren. Provincieraadsleden hadden een kanton als kiesdistrict en zij waren daardoor gemakkelijker aanspreekbaar dan de veel zeldzamer Kamerleden. Het ligt voor de hand dat burgers – ook die zonder cijnskiesrecht – wel eens bij hen kwamen aankloppen met in de hand Franse teksten die zij niet verstonden. Ook gemeentelijke mandatarissen die geen of onvoldoende Frans kenden, zullen dat gedaan hebben.

1840 was het jaar waarin de oorlogsdreiging met Nederland definitief wegebde dankzij het verdrag van 1839. Vanaf dat jaar kon de Vlaamse beweging zich scherper profileren en een stap zetten op het politieke terrein. Het ‘petitionnement’, het eisenpakket waarmee ze naar buiten trad, hield ondermeer de vraag

in voor een uitgebreider gebruik van het Nederlands door de overheid. Daarbij speelde de ergernis over de douaniers een belangrijke rol en het is opvallend dat heel wat Vlaamse grensgemeenten een petitie naar de Kamer zonden.⁴ De provincieraden van Antwerpen en Oost-Vlaanderen maakten zich tot tolk van die eisen en de regering antwoordde positief bij monde van minister van Binnenlandse Zaken Charles Liedts, verkozen in het arrondissement Oudenaarde. Op 20 oktober schreef hij aan de provinciegeverneurs in Vlaanderen dat het Nederlands rechten had en dat ambtenaren zich moesten aanpassen aan de taal van de bevolking. Van hen mocht geen enkele taaldwang ten voordele van het Frans uitgaan. Ook de gemeentebesturen mochten zelf de taal kiezen waarin ze wensten te corresponderen met de hogere overheden. De hogere overheden moesten antwoorden in de taal van de aanvrager.⁵

Dat stopte de agitatie niet. Op de zitting van de Antwerpse provincieraad van 13 juli 1841 werd voorgesteld om de (nieuwe) regering verder onder druk te zetten ten voordele van het ‘Vlaams’ door in een brief te wijzen op *“quelle haute importance”* de provincieraad hechtte *“à la conservation de cet idiôme dans les affaires administratives”*. Het aantal klachten nam weer toe, vonden de indieners van het voorstel. Affiches, publicaties en aankondigingen bleven *“exclusivement en français dans notre province toute flamande”*. Daarbij werd vooral de minister van Financiën C. De Briey met de vinger gewezen. Zelfs in de plattelandsgemeenten bij de Nederlandse grens, waar niemand een gebenedijd woord Frans begreep, benoemde hij Franstalige douaniers. Elk vrij volk had het recht de mededelingen van zijn bestuurders te verstaan. Dat was voor de Vlamingen niet het geval en daarover leefde er breed ongenoegen bij het volk.⁶

De liberale gouverneur Henri de Brouckère – als vertegenwoordiger van de regering – probeerde het verzoek te ontcrachten door op te werpen dat vertaling van alle administratieve documenten zware financiële implicaties had. De beschuldiging aan het adres van Financiën was onjuist, beweerde hij. Er waren wel degelijk Nederlandstalige documenten en van de 44 ambtenaren van de Registratie kende er slechts één geen Nederlands. Wel gaf hij toe dat op de diensten van Belastingen *“un assez grand nombre”* van Nederlandsonkundige ambtenaren zat. Maar hun benoeming dateerde van vele jaren geleden. En hij vervolgde: *“Il est à regretter sans doute que dans les premières années du gouvernement belge, de pareilles*

4. G. LERNOUT, *Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers*, in: *De Houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19de eeuw. Persstudies onder leiding van Prof. Dr. Lode Wils*, in: *Standen en Landen*, nr. 59, Heule, 1972, pp. 11-78. Betreffende de douaniers: pp. 69-70.

5. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*, dl. I, Leuven, 1977, p. 20; P. FREDERICQ, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, dl. II, Gent, 1906, p. 24.

6. *Mémorial administratif de la province d’Anvers. Procès-verbaux des séances*, 13 juli 1841. Ook voor volgende alinea.

nominations aient été si nombreuses". Maar de regering kon destijds niet anders want het aanbod van kandidaten voor douaneposten was voor drievierde afkomstig uit de zuidelijk provincies. Ondertussen was de recrutering al veel meer in evenwicht gekomen en vertoonden alle diensten "*la meilleure volonté à l'égard de l'idiôme flamand*". Tegen die rooskleurige visie van de gouverneur werd door de provincieraadsleden opgeworpen dat de uitsluitend Franstalige affiches niet te ontkennen, want voor iedereen zichtbaar waren en dus een steen des aanstoots bleven, een "*deshonneur, cet affront fait à des populations flamandes*". De gouverneur beloofde uiteindelijk al de ministers persoonlijk te vragen dat de affiches in het vervolg in zijn provincie in de twee talen zouden worden gedrukt, mét vertaling naar het Nederlands dus.

De gouverneur voerde zijn belofte uit en blijkbaar sijpelde dat via de centrale besturen door naar de lagere regionen. Alvast Financiën stuurde naar de directeurs van de buitendiensten van Belastingen op 12 oktober 1841 een rondzendbrief waarin werd voorgeschreven dat affiches voorzien moesten zijn van een Vlaamse vertaling. Dat die richtlijn nadien niet altijd werd uitgevoerd doet de rondzendbrief van 10 februari 1854 vermoeden, want daarmee werden de diensthoofden nog eens uitdrukkelijk herinnerd aan de tekst van 12 oktober 1841.⁷ Lode Wils noemde deze eerste taalrichtlijnen "*très flou*" en concludeert dat de petitie van 1840 geen terugkeer naar het gebruik van het Nederlands als ambtelijke taal betekende maar "*seulement un ralentissement dans le progrès du français*".⁸

Dat dit te wijten was aan de lankmoedige houding van de hoogste overheden is nu wel duidelijk. De richtlijnen van de ministers werden zo minimalistisch mogelijk geïnterpreteerd door de administratieve elite en na korte tijd liefst vergeten. Die elite zou dat nog tientallen jaren blijven doen zoals de niet aflatende stroom van kritiek in flamingantische publicaties aantoonde. De Vlaamsgezinden wisten heel goed dat het Nederlands als ambtelijke taal veel tegenstanders telde in de burelen van de administratie. Het *Kunst- en Letter-Blad* van 1842 meldde dat in Brussel een geheim anti-Vlaams comité zou zijn gesticht. Een van de actiepunten was: "*Alle Waalse ambtenaren in de Vlaamse gewesten zullen worden aangezet om het gebruik der Vlaamse taal buiten het bestuur te houden*". Stemmingmakerij vanwege enkele radicale flaminganten in de redactie? Misschien, maar de bestuurlijke praktijk deed zonder twijfel vele lezers geloven dat het realiteit was.⁹

7. Hierover documenten en verwijzingen in het archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, nr. 337, dossier 59: Algemeen Rijksarchief in Brussel (verder: ARA). Via de teksten van latere omzendbrieven kunnen vaak eerdere omzendbrieven worden opgespoord.

8. L. WILS, *L'emploi des langues en matière judiciaires et administratives dans le royaume de Belgique*, in: *Revue du Nord*, jg. 73, 1991, nr. 289, p. 57.

9. Geciteerd in Th. COOPMAN en J. BROECKAERT, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd [...]*, notitie 651; *Kunst- en Letter-Blad*, 1842, p. 9.

Ook de volgende jaren bleef de provincieraad van Antwerpen, onder impuls van Hyacinth Colins, hameren op de noodzaak van tweetaligheid van de overheidscommunicatie naar de burgers toe. Vertalingen moeten echter ook van degelijke kwaliteit zijn. Anders verwekken ze alleen maar ergernis. Blijkbaar was de overheid in dat bedje ziek. In het *Voorbericht* dat de vierde jaargang (1842) van het *Kunst- en Letter-Blad* opende, toonde de redactie zich bijzonder teleurgesteld dat het ‘petitionnement’ zo weinig had uitgehaald: “*Wat gaf men? Slechte vertalingen...*” Die bittere uitspraak in het blad van Ferdinand Snellaert, de grote inspirator van het petitionnement, formuleerde een ergernis waar nog generaties Vlaamsbewusten mee opgezadeld bleven.

De ‘grievens’ inzake taalgebruik door de overheid blijven bestaan

De Vlaamse beweging was te zwak, te verdeeld, en haar promotoren waren ook nog begaan met de ontwikkeling van andere politieke strijdpunten. Daardoor werd er slechts in geringe mate tegemoetgekomen aan hun eisen. Het hoeft geen betoog dat de Vlaamsgezinden redenen bleven hebben tot klagen. Dat deden ze dan ook maar het duurde nog ettelijke jaren voor dat opnieuw tot op het hoogste niveau doordrong. Bij Koninklijk Besluit van 27 juni 1856 werd een onderzoekscommissie ingesteld om zich over het taalprobleem te buigen.¹⁰ Deze commissie stelde een omstandig rapport op waarin de Vlaamse ‘grievens’ uit de doeken werden gedaan. Het gaf aanleiding tot felle debatten en politieke manoeuvres. Binnen de Vlaamse beweging werd nadien vooral onthouden dat de liberale voorman Charles Rogier als nieuwe regeringsleider zijn uiterste best deed om de problemen te minimaliseren en zonder praktische gevolgen te laten. Maar de ‘Grievenscommissie’ zette wel een mooie opsomming van de problemen op papier en formuleerde een reeks eisen waar de Vlaamsgezinden nog vele decennia konden voor ijveren. Het rapport betekende een mijlpaal.¹¹

In de archieven van het ministerie van Financiën valt op te merken dat deze administratie in 1860 druk bezig was met het taalprobleem – en dat nog wel onder de liberale regering die de ‘Grievenscommissie’ zoveel mogelijk had gehinderd. Er zijn in dat jaar opmerkelijk veel documenten met vertalingen naar het Nederlands te vinden.¹² We vermoeden dat de werkzaamheden van de commissie toch voor enige druk hadden gezorgd. Minister van Financiën Hubert Frère-Orban – zeker geen flamingant – had een fijne neus voor politieke verhoudingen, dat staat vast. Nader onderzoek leert dat er een “*instruction manuscrite*” van 27 maart 1860 moet

10. Kamer van Volksvertegenwoordigers, documenten, 1856, rapport nr. 42.

11. Kamer van Volksvertegenwoordigers, documenten, 23 maart 1859, rapport nr. 123.

12. ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, nr. 337, dossier 59.

zijn geweest die voorschreef dat de Dienst der Domeinen bij het aankondigen van haar openbare verkopen systematisch ook het Nederlands moest gebruiken. De plotse stroom vertaalde documenten die we in het dossier vinden, lijkt daarvan het gevolg te zijn geweest. Dat dit voorschrift nogmaals herhaald moest worden in een rondzendbrief van 3 oktober 1864 (nr. 695) – nog altijd onder minister Frère-Orban – is evenwel een veeg teken. Enkel het uitoefenen van effectieve en constante druk vanwege de minister op de ambtenarij kon zorgen voor naleving van de richtlijn dat overheidsmededelingen tweetalig moesten zijn in Vlaanderen.

De Nederduitse Bond zou alvast proberen om de ministers onder druk te houden. Deze Antwerpse drukkingsgroep, gesticht op 10 maart 1861, zette de oplossing van de Vlaamse grieven op zijn verlanglijstje. Op de bestuursvergaderingen van 25 juni en 1 juli 1861 werden Jan De Laet en Lodewijk Gerrits naar enkele provincieraadsleden gestuurd. Dat was vooral bedoeld om de provincie Antwerpen te vervlaamsen, maar ze wilden ook dat de raad zou *“aandringen bij hoger bestuur tegen het benoemen in Vlaanderen van beambten der Vlaamse taal onmachtig”*. Het aantal Waalse ambtenaren in de stad was een discussiepunt, ook in de Antwerpse pers, zoals op de vergadering van 24 oktober dat jaar bleek.¹³ Daarbij kwamen natuurlijk de regeringspolitiek en grondwetsartikel 23 onder vuur te liggen. In de loop van 1862 viel in een discussie de mening: *“protesteren tegen het anti-Vlaamse stelsel dat sinds 1830 door het gouvernement wordt gevierd”*. Een commissie van de bond ging taalgrievens verzamelen en het bestuur dienaangaande advies geven met het oog op hun oplossing. Ze gingen dus nog uit van de veronderstelling dat ze op goede wil zouden stuiten in de administratie. Maar dezelfde commissie was ook bedoeld voor een onderzoek *“naar het getal Waalse ambtenaren, der Vlaamse taal onmachtig, in onze stad”*. Ze konden toch moeilijk verwachten dat die mensen hen welwillend en vol luisterbereidheid zouden ontvangen.¹⁴

Maar zelfvertrouwen hadden ze. Als onderdeel van de Meetingpartij had de Nederduitse Bond de electorale wind in de zeilen. In de zomer van 1863 waren er weer verkiezingen in zicht. Die gelegenheid wilde de Nederduitse Bond aangrijpen om een pro-Vlaamse invulling te geven aan artikel 23 van de grondwet. De *“getrouwe toepassing”* zoals dat in het verslag heette, was een ware dwangidee geworden. De potentiële volksvertegenwoordigers op de lijst kregen een verbinde te ondertekenen waarin stond dat *“zij het als een plicht zullen beschouwen met kracht aan te dringen op de loyale toepassing van art. 23 der Grondwet, het gebruik der talen betreffende, en elke gelegenheid te baat zullen nemen om tot de herstelling te geraken van de bijzondere grieven der Vlaamse bevolking”*. De vergadering juichte

13. Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven (verder: AMVC), Nederduitse Bond, B 714: Verslag bestuursvergadering Nederduitse Bond, 25 juni en 1 juli 1861.

14. AMVC, Nederduitse Bond, B 714: Verslag bestuursvergadering Nederduitse Bond, 3 en 17 juni 1862.

dit “*daverend*” toe, noteerde het verslag. Maar ook de Meeting verdeelde zijn energie over meerdere politieke strijdpunten en bovendien bleef de partij maar goed en wel één decennium aan de macht in Antwerpen.¹⁵

Het bleef dus taalklachten druppelen waarbij het parlement natuurlijk de instantie was die dat het meest gewaar werd. De Vlaamsgezinden maakten immers gebruik van hun petitierecht. We nemen er een voorbeeld uit dat goed aangeeft welke kijk de Vlaamsgezinden hadden op dit probleem. Op 28 december 1863 schreef de Maatschappij der Rosiers van Dendermonde een open brief aan kamerleden en senatoren waarin ze vroeg om, weliswaar “*zonder krenking der persoonlijke vrijheid van de burger, het gebruik der talen in rechtelijke en bestuurlijke zaken te regelen*”. Ze waren wat bang dat artikel 23 van de grondwet tegen hen zou gebruikt worden en ze verzekerden dus dat ze de burgers geen taal wilden opleggen. Maar ze wilden wel dat alle ambtenaren op Vlaamse bodem het Nederlands konden en zouden gebruiken: “*Het bestuur toch is ten dienste van het volk; het volk niet ten dienste van het bestuur*”, en ook “*dat het bestuur en de ambtenaren in de Vlaamse gewesten verplicht zijn, jegens het publiek en jegens personen of kollegiën die het Frans niet verkiezen, zich van de Vlaamse taal te bedienen*”. In feite werden er daarmee opnieuw taalfaciliteiten gevraagd – niets meer – voor de Nederlandstaligen. En faciliteiten konden verleend worden door vertalingen en door lagere ambtenaren die de streektaal beheersten.¹⁶

Op 28 december 1864 besliste de Senaat om de ontvangen taalklachten te bundelen en naar de administratie te sturen. Het ministerie van Financiën kreeg de brief uiteraard ook, vergezeld van het rapport van de Senaatscommissie en de brieven vanuit de betrokken gemeenten. Onderzoek daarvan leert dat vooral Nederlandsonkundige ambtenaren bij het publiek voor irritatie zorgden. Minister Frère-Orban gaf opdracht de directeurs-generaal om uitleg te vragen maar daardoor veranderde niets ten gronde. Men kan overigens ook moeilijk spreken van een echte protestbeweging. Daarvoor waren de klagers wat te gering in aantal.

Dat die taalverhoudingen konden leiden tot communicatiestoornissen en in ieder geval voor ergernis zorgden bij burgers, is evident. Omzendbrieven vanuit Brussel hadden op dat ogenblik al bewezen dat ze onvoldoende waren. Die taalfaciliteiten afdwingen van de ambtenarij kon slechts door een wetgeving die dat oplegde. Het is tekenend dat het nog duurde tot 1878 vooraleer er een wet kwam die het taalgebruik vanwege het bestuur regelde, zo groot was de schroom afbreuk te doen aan de taalvrijheid. Die schroom bevestigde de verworven machtsposities van de Franstaligen.

15. AMVC, Nederduitse Bond, B 714: Verslag bestuursvergadering Nederduitse Bond, 2 en 5 juni 1863. Op de kandidatenlijst van de Meeting prijkten ondermeer de namen van Victor Jacobs en Jan De Laet.

16. ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, nr. 337, dossier 59. Ook voor volgende alinea.

De wet van 1878 op het taalgebruik in de administratie

De opmars van de Meetingpartij in Antwerpen en het succes van haar ideeëngoed elders in Vlaanderen leidden er toe dat er strijdbare flaminganten in het parlement terechtkwamen. Haar sympathisanten geraakten zelfs tot in de regering. In juli 1870 besliste het bestuur van de Nederduitsche Bond een brief te schrijven naar Victor Jacobs, minister van Openbare Werken, om hem aan te sporen tot *“het herstellen der Vlaamse grieven”*. In de brief toonden ze zich gelukkig *“dat eindelijk het uur der billijkheid en recht voor de Vlaming is geslagen. Sinds jaren vernederd en verdrukt; tot vreemdelinge in haar eigen land gemaakt, mocht onze moedertaal, van wie haar recht moesten laten wedervaren, slechts hoon en spot erlangen”*. De vingerwijzing naar de ambtenarij was duidelijk. Die tijd was nu voorbij. De nieuwe, katholiek getinte regering d’Anethan had immers in zijn *Verslag aan de Koning* blijk gegeven van Vlaamsgezindheid en het bestuur zag *“eerlang een volkomen oplossing der Vlaamse kwestie tegemoet... Die overtuiging staat vast vooral bij ons, leden van de Nederduitsche Bond, en daarom bijzonder juichen wij Uw optreden in het Ministerie geestdriftig toe”*.¹⁷ Jacobs wist daarmee dat zijn achterban daden verwachtte. De regering bleef echter niet lang aan de macht; Victor Jacobs kon niet veel doen; en het werd de flaminganten duidelijk dat enkel meer en strengere wetgeving de nodige stapstenen kon leveren voor een verdere opgang van het Nederlands in het openbare leven.

Op de algemene vergadering van 4 januari 1875 werd de Nederduitsche Bond geconfronteerd met het verzoek, getekend door eenentwintig leden, betreffende *“Het gebruik van de Vlaamse taal in bestuurszaken”*. Het bestuur besliste een commissie op te richten om het voorstel in zijn praktische consequenties te onderzoeken. Dat er hiervoor bij de leden brede steun bestond, leed geen twijfel. De commissie was in mei klaar met haar verslag. Ze stelde voor een verzoekschrift naar de Kamer te sturen. Andere flamingantische verenigingen moesten gemobiliseerd worden om het te steunen. Op 12 mei werd de uitgebreide ontwerp tekst voorgelezen. Het doel werd geformuleerd als: *“de gelijkheid van taal in al de bestuurszaken des lands”*. Het stuk was al bij al vrij terughoudend want de commissie wilde de leden der Kamers niet te veel afschrikken. Verrassend was dat hun meest vooraanstaande Kamerlid, Edward Coremans, de tekst niet goedkeurde omdat hij hem onpraktisch vond en problemen had met de toon van het verzoeken. Maar men kon er niet omheen: het was van grote betekenis dat dit vraagstuk bij wet geregeld werd. De verdere bespreking werd verdaagd omdat er een belangrijke verkiezing in het vooruitzicht was.¹⁸

17. AMVC, Nederduitsche Bond, B 714: Vergaderingen van 10 en 17 juli 1870, Verslagen der bestuurszittingen, Kopijboek B.

18. AMVC, Nederduitsche Bond, B 714: Verslag bestuursvergadering, 4 en 21 januari 1875; algemene vergadering, 25 januari 1875; bestuursvergadering, 5 en 12 mei 1875.

Pas na de verkiezingsoverwinning van 13 juni 1876 wilde de Bond verder gaan en in het parlement een initiatief nemen. Op de algemene vergadering, van 26 juni 1876, was er grote tevredenheid; ook al omdat hun geestesgenoten ook in andere arrondissementen vooruitgang hadden geboekt. Kamerlid Jan De Laet noemde de verkiezing de belangrijkste tot dusver voor de Vlaamse beweging. Hij verwachtte dat het wetsvoorstel betreffende het taalgebruik in bestuurszaken zal *“te berde komen en heel waarschijnlijk aangenomen worden”*. Verder knoopte hij daar een waarschuwing aan vast: *“Hadden de geuzen gezegepraald dan zouden zij hun antivlaamse werk in de wetgevende kamers voortgezet hebben. Dan zou de onheilvolle invloed die thans heel Europa bedreigt ook in ons land even zo zeer zijn uitgeoefend geworden”*. De vrijzinnige opinie reageerde op de verkiezingsnederlaag met straatrumoer – dixit bestuurslid Schoiers: *“Het schandelijk gedrag der geuzen, alsook hun oproerige betogingen”*.¹⁹

Het wetsvoorstel tot regeling van het taalgebruik in de administratie werd ingediend op 6 april 1876 en op 25 april door Jan De Laet uitvoerig toegelicht en verdedigd. Dan werd het op de lange baan geschoven. Uiteraard waren de Vlaamsgezinden gedurende heel die tijd erg ongeduldig. Er waren immers nieuwe verkiezingen in zicht waarvan de uitslag hoogst onzeker was. Op 28 februari 1878 legde volksvertegenwoordiger De Decker – die ruggenspraak hield met het bestuur van de Nederduitse Bond – zijn rapport neer. Op 22 mei 1878 werd de tekst goedgekeurd na een vrij haastige bespreking in het parlement waarbij de Vlaamsgezinden zeker niet erg doordrukten.²⁰

Wie de verslagen van de bestuursvergaderingen van de Nederduitse Bond erop naleest, merkt hoe onzeker deze mensen zich voelden omdat ze in die periode twijfelden aan hun electorale macht en aanhang. Op 11 mei 1878 heette het zelfs dat de laatste tijd *“iedere meeting een zedelijke nederlaag voor ons was”*. In het parlement kwam er sterke tegenwind, ook van politici die in Vlaamse arrondissementen waren verkozen. De Laet kon daarbij wijzen op de 1.167 petitieën met 24.153 handtekeningen, komende van 317 gemeenten en meer dan 250 verenigingen, om hem te steunen. Daar had de Nederduitse Bond – op zijn aandringen – voor gezorgd. Hij zei ook dat de praktijk uitwees dat de Waalse ambtenaren die in Vlaanderen op post waren, geen Nederlands wilden leren. De Vlaamse burgers hadden daar nochtans recht op.²¹

19. AMVC, Nederduitse Bond, B 714: Verslag algemene vergadering, 26 juni 1876.

20. Een analyse van het parlementaire debat: M. VAN GINDERACHTER, Heibel om de Stille Veldvermakenlaan. Het Belgische parlement en de machtsstrijd om de taalwetten op het bestuur (1878-1921-1932), in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 30, 2000, nr. 3-4, pp. 371-429, in het bijzonder pp. 375-382. Over de druk van de militanten zie AMVC, Nederduitse Bond, B 714: Verslagen van de Nederduitse Bond voor 1876 en 1877.

21. Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Annales parlementaires*, 2, 3 en 7 mei 1878.

Maar een wet met dwingende bepalingen en strafmaatregelen er door drukken, kon hij niet. De Nederduitsche Bond moest zich daar bij neerleggen. Op de algemene vergadering van 20 mei werd door de voorzitter toegegeven dat de wet niet ongeschonden was gebleven maar toch een “grote zegepraal” mocht heten. Het kwam er nu op aan alles op alles te zetten “met des te meer overtuiging en hardnekkigheid” voor de volgende verkiezingen voor kamer en senaat.²²

Het was inderdaad een zwakke wet. Er waren bijvoorbeeld geen sancties voorzien. Er werd ook niet voorzien dat de ambtenarij, in de betreffende Vlaamse provincies en in het centrale bestuur in Brussel Nederlandssprekend moest zijn. De wet zei al helemaal niets over de inwendige bestuurstaal en liet gemeenten en provincies ongemoeid. In feite was de wet niets meer dan het bevestigen van wat in 1840 aan de provincieraden van Antwerpen en Oost-Vlaanderen was beloofd. Vlaamse burgers kregen taalfaciliteiten, dat was alles.²³

De wet zwakte de verfransing van Vlaanderen af maar hij leidde vooral tot meer vertalingen en tot tweetaligheid van de lagere ambtenaren die contact hadden met het Vlaamse publiek. Dat liet de francofone heerschappij in de eigenlijke kern van de administratie ongemoeid en dat onderstreepte en bestendigde de lage status van het Nederlands. Het Davidsfonds stuurde op 4 maart 1883 een verzoekschrift aan het ministerie van Financiën naar aanleiding van de oprichting van de Nationale Maatschappij van Belgische Buurtspoorwegen. Er werd in het wetsontwerp niets gezegd over het taalgebruik van de beambten tegenover het publiek. De vereniging stelde een amendement voor dat er op neerkwam dat de wet van 1878 ook in dit geval van toepassing zou zijn.²⁴

Het valt niet moeilijk te raden dat er al snel grote ontevredenheid opdook in Vlaamsgezinde kringen. We beperken ons tot een paar typische voorbeelden die bovendien duidelijk maken hoezeer precies de ‘vertalingen’ het pijnpunt vormden. In het Antwerpse weekblad *De Kleine Gazet*, orgaan van de Vlaamsche Vrijzinnige Vereniging, verscheen op 9 september 1883, onder de titel “*Flamendians*” een artikel dat illustreert hoe de Vlaamsgezinden zich voelden, na enkele jaren praktische ervaring met de ‘toepassing’ van de wet. Het blad zei dat ze tot dusver altijd gebedeld hadden: “*Hier en daar een vertalingsken, een Vlaams naamplaatje op den hoek eener straat, brachten ons in verrukking en we kusten de milde hand die het schonk. Welnu, die houding was vernederend en schadelijk. Wij deden te kort aan onze nationale eergevoelens, te kort aan de zaak die wij dienen.*” Enkele weken later verscheen in het *Fondsblad* van 31 oktober 1883 de sarcastische vraag of de vertalers soms overbelast waren zodat ze geen tijd vonden om belangrijke teksten voor de landbouwers te vertalen voor ze in het *Staatsblad* verschenen. Dat de

22. AMVC, Nederduitsche Bond, B 714: Verslag algemene vergadering, 20 mei 1878.

23. Als zodanig samengevat in: L. WILS, *L’emploi des langues [...]*, p. 61.

24. E. DE MAESSCHALK en L. VINTS, *Davidsfonds 1875-2000*, Leuven, 2000, p. 70.

redactie dat niet geloofde blijkt uit de slotopmerking: “*En men beweert dat onze ministers het Vlaams genegen zijn*”.²⁵ De irritatie nam toe.

Onder een katholieke meerderheid

Een jaar later – in 1884 – wonnen de katholieken de verkiezingen en ze zouden de politieke dominantie veroveren voor de duur van een generatie, tot ver in de Eerste Wereldoorlog. Onder de katholieke regering zette de opmars van het Nederlands zich door, ondermeer omdat mensen die onder invloed van de Meeting stonden, minister werden. Dat zorgde voor druk op de ambtenarij in de richting van een striktere toepassing van de taalwet. De nieuwe wind was binnen Financiën voelbaar. In een uitvoerige nota van 15 april 1884 – nog onder het liberale ministerie – werden de parlementaire debatten betreffende de wet uitvoerig onderzocht en geciteerd met het oog op een sluitende interpretatie. Er volgden omzendbrieven op 21 april (nr. 1018) en op 20 augustus 1884 (nr. 1031) in verband met de plaats die aan het Nederlands moest toegekend worden. Aangezien de katholieke regering pas op 16 juni 1884 in functie trad, betekent dit dat de administratieve top zich al had voorbereid op de nieuwe wind op taalvlak. De nieuwe katholieke minister van Financiën was Jules Malou, een man die zich tijdens het debat over de bewuste wet had ingespannen om de taalwet te kortwieken.

Belangrijker was het optreden van Antwerpenaar Victor Jacobs die terug kwam als minister van Binnenlandse Zaken. Hij schreef een rondzendbrief naar de Antwerpse provinciegouverneur waarin hij zei dat de wet van 1878 “*niet overal met stiptheid*” werd nageleefd. Daarom wilde hij verduidelijkingen geven. Zijn betoog is interessant: “*Enige ambtenaren schijnen zich het recht te hebben aangematigd om in ieder bijzonder geval te beslissen of er redenen bestaan tot het gebruik der Vlaamse taal. Anderen schijnen een verschil te maken tussen de berichten aan het publiek, volgens hunnen uiterlijke vorm, en te denken dat de wet slechts toepasselijk is op gedrukte mededelingen; niet op blijvende opschriften buiten en in de Staatsgebouwen, noch op geschreven berichten die daarin aangeplakt worden. Beide zienswijzen, mijnheer de gouverneur, zijn verkeerd.*” Hij verzocht de gouverneur werk te maken van een correcte naleving van de wet. Als er staatsambtenaren in zijn provincie waren die de wet overtraden, moest de gouverneur dat melden aan de minister. Jacobs maakte daarmee de provinciegouverneur – die inderdaad de vertegenwoordiger van de regering was – tot toezichter op de toepassing van de taalwet.²⁶

25. Th. COOPMAN en J. BROECKAERT, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*, dl. 9 (1883-1884), Gent, 1911, notitie 6615 op p. 178.

26. “*Mémorial*” van de provincie Antwerpen, 1884, pp. 259-265; *Belgisch Staatsblad*, 5 juli

Maar Jacobs zijn tijd als minister was beperkt want de koning vroeg eind 1884 zijn ontslag. Het is de vraag in hoeverre zijn flamingantisme daar debet aan was.²⁷ Hij zou bij de flaminganten nog lang in de herinnering blijven leven. Op de Algemene Vergadering van de Nederduitsche Bond van juli 1888 kon advocaat Hector Lebon nog naar zijn ‘gekende rondzendbrief’ van vier jaar eerder verwijzen. Dat diende om de keuze van de kandidaten voor de komende verkiezingen kracht bij te zetten. Ze moesten zich spiegelen aan het voorbeeld van Jacobs. Lebon vroeg in zijn toespraak ook: *“Nog meer dan voor andere wetten, dient eindelijk gedacht te worden aan de eerlijke toepassing der bestuurswet-De Laet. Hier nogmaals eerbied en vrijheid voor de mindere ambtenaar.”* Vooral dat laatste was een betekenisvolle accentverschuiving. De wet had immers wel degelijk enig effect op het taalgebruik naar buiten van de overheid. Maar binnen de muren was er géén verbetering, integendeel. De buitenmuren van de overheidsgebouwen waren ook taalmuren geworden. Binnen heerste er een ander regime dan buiten en van taalvrijheid was geen sprake. Het Frans regeerde. De spreker wees er op dat vele lagere ambtenaren bang waren van de hogere ambtenaren *“die van in hun ministeriële burelen, de inzichten onzer ministers tegenwerken en ontwapenen. Daar moet een einde aan komen.”* De toejuichingen na deze uitspraak tegen *“de potentaten der hogere burelen”* spreekt boekdelen. Het front was aan het verschuiven naar de binnenkant van de burelen. De Vlaamsgezinden hadden terdege begrepen dat het essentieel was om daar terrein te veroveren voor het Nederlands.²⁸

Terug naar Financiën. Voor het eerst kunnen we in het archief een Vlaamsgezind hoger ambtenaar traceren. Directeur-generaal De Schodt van het Bestuur van Registratie en Domeinen liet zich kennen als een ambtenaar die van zijn onderhorigen eiste dat ze de taalverordeningen strikt toepasten. Rondzendbrief nr. 1031 op 20 augustus 1884 – in naam van minister Malou – gaf de volledige weergave van de tekst van de wet van 1878. Daarnaast werd verwezen naar rondzendbrief nr. 695 van 3 oktober 1864. Maar ook naar de rondzendbrief nr. 898 van 28 mei 1878 waarin de wet al eens eerder werd afgedrukt. Blijkbaar legden vele ambtenaren deze regelgeving nog altijd naast zich neer want in een rondzendbrief van 29 januari 1887 schreef De Schodt aan zijn directeurs nogmaals dat de taalwet ernstig moest genomen worden. Desgevallend zou hij overgaan tot het nemen van sancties tegen onwilligen. Dat was een nieuw geluid want in de wet waren geen sancties ingeschreven.²⁹

1884. Er zit een Nederlandstalig exemplaar van de rondzendbrief in ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, nr. 337, dossier 59.

27. A. BELLEMANS, *Victor Jacobs 1838-1891*, Brussel, 1931, pp. 580-581.

28. Persknipsel uit *Het Handelsblad*, 7 juni 1888; AMVC, Nederduitsche Bond, B 714.

29. Exemplaren in ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, nr. 337/59.

De Schodt moest uiteraard rekening houden met de mentaliteit en visie van zijn minister en het lijkt erop dat hij van die kant niet moest rekenen op steun. De mening van Jules Malou leren we kennen toen De Schodt hem opmerksaam maakte op enige agitatie vanwege het Brusselse Willemsfonds. Dat had geprotesteerd tegen de katholieke regering, met de oude rondzendbrief van Jacobs in de hand. Het fonds wilde die immers doen gelden voor alle ministeries. Zoals gebruikelijk antwoordden sommige ministers in het Frans en werd er een Vlaamse vertaling toegevoegd. Zeer waarschijnlijk was het de bedoeling van het Willemsfonds om de bewindslieden op die manier uit hun tent te lokken. Het Willemsfonds toonde zich nu immers heel boos en vond die Vlaamse vertalingen als bijvoegsel een schending van artikel 2 paragraaf 1. Dat gold dan in het bijzonder voor het ministerie van Financiën. Malou kreeg een verontwaardigde brief terug met de eis voor een Nederlandstalig antwoord. Maar de minister was niet onder de indruk: *“Décidément ces messieurs du Grievencomiteit (titre peu flamand) sont bien difficile à contenter. Le droit de répondre en français avec une traduction jointe est très évident et, quoique flamand, je dois le maintenir au profit de mes successeurs wallons. Il ne faut, ni consulter ni répondre. Attendons et alors, pour essayer de les satisfaire qu’on donne une traduction certifiée conformément par le Secrétaire général.”* Malou dacht bij deze gelegenheid blijkbaar nog terug aan de Grievencommissie van 1856 maar ondertussen waren er al heel wat jaren verlopen. Aan de prioritaire rol van het Frans wilde de minister niet laten raken en ‘geofficialiseerde’ vertalingen waren het maximum wat hij wilde toekennen.³⁰

Het Brusselse Willemsfonds vlooidde de flamingantische pers uit en elk daarin vermeld incident met ambtenaren werd uitgeknipt en met een boze brief naar het parlement en/of de betrokken minister gestuurd. Ten gronde veranderde er daarmee echter niets. De secretaris-generaal van Financiën vond eind 1884 dat er bij de diensten van de Belastingen geen vuiltje aan de lucht was. Bovendien achtte hij de wet niet toepasbaar in de centrale administraties van de diverse ministeries. De wet was dus enkel toe te passen in de uitvoerende buitendiensten, gelegen in de Vlaamse gebieden. Hij vond dat hij daarin gesteund werd door de parlementaire debatten naar aanleiding van deze wet. Dus was er geen reden om binnen het departement van Financiën over te gaan tot het nemen van bijkomende maatregelen op taalvlak. En er was al evenmin een reden om op de gedurige klachten van het Willemsfonds een antwoord te sturen.³¹

Het Willemsfonds werd bijgevalen door andere Brusselse verenigingen zoals De Wijngaard, De Brabantsche Leeuw, Vlaamsche Vooruitstrevende Studenten-

30. ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, 337/59: Willemsfonds aan de minister van Financiën, 4 augustus 1884 en afschrift van een nota van J. Malou, 9 augustus 1884. Vanwege Spoorwegen en Binnenlandse Zaken was er wel een Nederlandstalig antwoord gekomen.

31. ARA, Archief Ministerie van Financiën 337/59: Secretaris-generaal van Financiën aan minister van Buitenlandse Zaken J. de Caraman-Chimay, 10 december 1884.

kring, De Distel, De Veldbloem, De Vlamingen... De agitatie trok de aandacht van de administratieve top en van de minister maar veranderde niets ten gronde. Ook al omdat vele van deze klachten uit liberale hoek kwamen en de katholieke ministers vonden dat zij, in vergelijking met hun liberale voorgangers, op taalvlak al heel wat meer voor de Vlamingen hadden gedaan. Dat was terecht maar er bleven zich wantoestanden voordoen omdat hun greep op de ambtenarij erg beperkt was. Op 23 februari 1888 eiste de Vlaamsche Landdag in Brugge dat de *“zorgeloosheid en tegenwerking der bureelerij in de uitvoering der Vlaamse taalwetten en verordeningen bestreden en vernietigd worde”*. De flaminganten radicaliseerden ondertussen verder, dat was duidelijk.³²

Voor de overheid bleef Frans de norm en het Nederlands bestond slechts onder de vorm van vertalingen en aan het loket waar de lagere bedienden hun werk deden. Vertalingen waren een vorm van tegemoetkoming en uiteraard een zaak van eigenbelang vanwege de overheid. In ons concreet geval van het departement Financiën had de administratie er immers alle belang bij dat elke belasting-, tol- en accijnzenbetaler begreep wat van hem verwacht werd. Zoals de opmerkingen van *De Kleine Gazet* echter aantonen, werden dergelijke vertalingen naar het einde van de eeuw toe door de radicalen gezien als het bewijs dat de overheid aan het Nederlands wetens en willens een status toekende van minderwaardigheid. Dat verwekte ongenoegen. De mensen achter het blad aanvaardden op dat ogenblik niet meer dat het Nederlands een tweederangsrol speelde binnen de administratie op Vlaams grondgebied. Dat moest veranderen: *“Voortaan, in plaats van vertalingen, moeten wij een oorspronkelijk Vlaams bestuur vorderen. Een vertaling is een aalmoes. Zij heeft iets tijdelijks, iets voorlopigs. Achter iedere vertaling schuilt de geheime bedoeling: wij geven U dit, omdat het niet anders kan, omdat gij ongelukkiglijk nog niet allen Frans verstaat, maar wij hopen wel het eenmaal zover te brengen, en dan kunt gij met uw Vlaams naar den duivel lopen.”* De redactie verdacht de Belgische administratie onomwonden van slechte wil: *“Schudt niet neen, heren franskiljons. Zo wij uw geweten het binnenste buiten konden keren, lijk een kous, wij zouden er geschreven vinden, in grote letters waar de roest van een halve eeuw op kleeft: loopt naar den duivel met uw Vlaams!”* Daarmee lag de gevoelige zenuw open en bloot. Taalgebruik was inderdaad een kwestie van status, van minderwaardigheids- en van superioriteitsgevoelens. En vooral van macht. Enkel wie bereid en in staat was om het Frans als communicatievehikel te gebruiken, kreeg toegang tot de administratie. Vertalingen waren een dienst aan het ‘mindere’ volk. Wie tot de elite der ambtenaren wilde behoren, moest het Frans gebruiken. Dat werd door de flaminganten schrijnend scherp aanvoeld.

32. In het ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds 337/59, zitten tal van documenten die deze agitatie en de reacties daarop illustreren. Zie ook de door het Willemsfonds uitgegeven brochure *Hoe de wet van 22 mei 1978 door Minister Beernaert uitgevoerd wordt!*, Brussel, 1885. Met daarin de briefwisseling tussen het Willemsfonds en de minister van Financiën Beernaert betreffende wetsovertredingen i.v.m. belastingsformulieren in Brussel en omliggende gemeenten.

Vlaamse ambtenaren hebben ook taalbelangen

Hoe langer hoe meer vonden de flaminganten dat ook de Vlaamse ambtenaren taalrechten konden doen gelden tegenover de administratie die hen te werk stelde. Dat betekende dat niet meer de bediende aan het loket desgevallend Nederlands moest kennen, maar dat het Nederlands ook een plaats moest verwerven binnen de diensten zelf. Gelijkberechtiging betekende echter een gevoelige achteruitgang voor de ambtenaren die enkel Frans beheersten. Het ging om banen en machtsposities. In 1895 stuurde het nationale Willemsfonds verzoekschriften naar het Parlement om waarborgen te vragen voor de gelijke behandeling van Vlamingen en Walen bij het toekennen van openbare ambten. Dat was opnieuw een belangrijke verschuiving in het flamingantische eisenpakket. Francofone ambtenaren werden vanaf dan in hun carrière bedreigd.³³

Het Willemsfonds kreeg bijval vanwege het Nationaal Vlaamsch Verbond waarin statisticus Lodewijk De Raet in 1896 bestuurslid was. Binnen het Verbond der Vlaamsche Grievenskomiteiten zorgde de Brusselse stadsambtenaar Frans Reinhard voor het aanvuren van de actie. In de loop van 1897 hadden de flaminganten een goed precedent in handen omdat de minister van Spoorwegen, Post en Telegraaf, Jules Vandenpeereboom op 10 juni 1897 verordende dat in het Vlaamse landsgedeelte het 'Vlaams' vóór het Frans moest komen; en in het Waals landsgedeelte (en Brussel) uiteraard het omgekeerde. Dat departement was natuurlijk bij uitstek een dienstverlenende overheid en geen gezagsdepartement zoals Financiën waar het Frans de machtspositie van de ambtenaren tegenover de burger kracht bij zette. Bij de spoorwegen kreeg de lagere statustaal daarmee een bevoorrechte positie op Vlaamse bodem. Het Verbond vroeg meteen dat alle ministeries deze richtlijn met een hoge symbolische betekenis zouden uitvaardigen. In Vlaanderen moest het Nederlands op de eerste plaats komen. Alvast binnen Financiën kreeg de minister een negatief advies terzake van zijn ambtenaren. De secretaris-generaal was ondertussen al bezig zijn directeurs-generaal te consulteren. Ze vonden dat er geen vuiltje aan de lucht was want geen van hen had enige klacht opgevangen. Minister de Smet de Nayer, het zwaargewicht van deze regering, legde zich daar blijkbaar bij neer want we vonden de kanttekening: "*vu par le Ministre – sans observations*".³⁴

33. ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, nr. 337/59: Willemsfonds (voorzitter Vercoullie) aan ministers en volksvertegenwoordigers, 18 januari 1895 en 22 april 1895. Deze briefwisseling werd ook als brochure verspreid.

34. ARA, Archief Ministerie van Financiën, Oud Fonds, nr. 337/59: Verbond der Vlaamsche Grievenskomiteiten aan minister van Financiën, 29 september 1897. Directeur-generaal Domeinen aan secretaris-generaal, 22 september 1897. Directeur-generaal Directe Belastingen, Douane en Accijnzen aan de secretaris-generaal, 23 oktober 1897 (waarbij hij verwees naar de rondzendbrief van 27 oktober 1871, nr. 9300).

Maar de opmars was een feit. Het Nederlands was op weg naar de gelijkheid in Vlaanderen. En ook binnen de ambtenarij van Financiën rukten de Vlaamse natiegevoelens op. Dat zou aanleiding geven tot een pijnlijk conflict.

De aanleiding leek banaal. Op 12 december 1895 werd door minister de Smet de Nayer een rondzendbrief verstuurd (nr. 4297 om precies te zijn) om de Waalse ambtenaren van Antwerpen aan een taalexamen te onderwerpen.³⁵ Overheidsambtenaren hadden geen vakbonden – wegens bij wet verboden – maar er bestond wel een gezelligheidsbond La Fraternelle, waar Franstalige en Vlaamse tolbeambten samen zaten. Op 15 maart 1896 zonden de francofonen een protest naar het parlement waardoor de Vlaamse leden zich bekocht voelden. Het kwam tot een scheuring na een vergadering van de Nederduitsche Bond en dat laatste is geen onbelangrijk detail. De Vlaamsgezinde bedienden stichtten op 16 april 1896 de Verbroedering van Vlaamsche Tol- en Accijnsbedienden. Op 12 mei 1896 stuurde die op haar beurt een protest tegen het schrijven van de Fraternelle. Dit gebeurde op een ogenblik dat de zogenaamde Gelijkheidswet in behandeling was, ingediend en verdedigd door de Kamerleden Edward Coremans en Juliaan De Vriendt. Waalse tolbeambten engageerden zich ondertussen in de wallingantische verenigingen van Antwerpen en toonden zich felle bestrijders van de Vlaamsgezinden. Ondermeer op de meeting in de zaal El Bardo op 26 mei 1898 van de Ligue nationale wallonne anti-flamingante, gericht tegen de gelijkheidswet, traden Waalse tolbeambten op het voorplan.³⁶

Minister de Smet-de Nayer kon dit natuurlijk missen als kiespijn. Nu zijn ambtenaren openlijk tegen elkaar in het strijdperk traden, vreesde hij zonder twijfel statusverlies voor zijn diensten en een verminderde efficiëntie. Dat kon de staat zich niet veroorloven. Er werden straffen uitgedeeld die zowel Waalse als flamingantische tolbeambten troffen en een aantal van de ergste raddraaiers kreeg een mutatie opgelegd. Maar dat werd dan weer door de flaminganten aangeprezen. In de herfst van 1898 kreeg “*de verfranste bureelerij van Brussel*” te maken met beschuldigingen tot in het parlement toe. De minister van Financiën was vanzelfsprekend kop van jut aangezien hij politiek verantwoordelijk was. De flaminganten eisten terugroeping van vier gestrafte en overgeplaatste Vlaamse tolbedienden. Om die eis kracht bij te zetten wilden ze een ‘*bestendig verdedigingscomité*’ in het leven roepen, dat gesticht werd op 10 oktober.³⁷

35. Zie de discussie in *Annales parlementaires*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 1 april 1896, pp. 1026-1027 en 1075-1076.

36. H. VAN VELTHOVEN, Taaldiscriminatie en taalstrijd. De Vlaamse tolbeambten en het ministerie van Financiën, 1894-1914, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 2, pp. 67-85.

37. AMVC, Henderickx Adelfons, Documenten, H 504: Rondzendbrief, 15 juli 1898, ondertekend door Adelfons Henderickx namens inrichtingscomiteit. Rondzendbrief, ondertekend door Henderickx (als ondervoorzitter van de Nederduitsche Bond) en Lodewijk Sips (voorzitter van het Katholiek Democratisch Verbond), 8 oktober 1898.

Onder schuilnamen bleven die ambtenaren echter agitatie voeren via Vlaamse bladen zoals *Het Nieuwe Ambtenaarsblad* en *Ons Recht*. Een van de hoofdeisen was dat in Vlaanderen geen Nederlandsonkundigen meer zouden benoemd worden en in Wallonië geen Fransonkundigen. Een volgende eis was dat *“de hogere leidenden en de beambten van het middenbestuur (ministeriële bureau’s) zullen bewijs moeten leveren van de grondige kennis van de beide landstalen”*. Dat was rechtstreeks gericht tegen het centrale bestuur in Brussel en de chefs overal in Vlaanderen. Daarnaast wilden ze dat al de bestuurlijke stukken, verordeningen, onderrichtingen en diploma’s in de beide landstalen werden afgekondigd en aan de bedienden medegedeeld. Dat waren eisen die voor het merendeel ook al in een vertoog van de Liberale Vlaamse Bond aan de minister stonden.³⁸

De Verbroedering ging er achteraf prat op dat haar stichting het gevolg was van de woede wegens het vertoogschrift dat hun Waalse collega’s aan de parlementsleden hadden gericht. *“Opgesteld in het geheim, draagt dit schrift de stempel van kortzichtigheid en klaarlijkende onzin; want, bekostigd met de centen der Fraternelle, waar de Vlamingen zo ruimschoots deel van maakten, zegt dit schrift: dat de Ministers de Waalse beambten naar de Vlaamse gewesten hebben moeten sturen, omdat de Vlamingen te dom waren, en met de smokkelaars meespenden; dat de Waalse bedienden na 20 tot 30 jaar in de Vlaanders de taal des volks nog niet konden aanleren.”* Dergelijke uitlatingen zweepten de woede op: *“Wij hebben de ons toegeworpen handschoen opgeraapt, en zeggen op onze beurt, dat zij zelve de hoedanigheden, ons in dat vertoogschrift naar het hoofd geslingerd, in grote mate bezitten.”* Op politiek vlak wilden zij uitdrukkelijk neutraal zijn. Doel was *“eerst en vooral gelijkheid op taalgebied”* maar bij de verdere specificering vallen een aantal financiële en corporatistisch gemotiveerde eisen op. Dat zal velen geholpen hebben zich een lidkaart aan te schaffen.³⁹

De mannen van de Verbroedering wilden elk jaar een stap naar gelijkheid doen; *“opdat er zelfs nooit sprake kome van een bestuurlijke scheiding van ons vaderland, worde diep en ernstig onderzocht, of het niet nuttig; ja noodzakelijk is, reeds van nu af allengskens de departementen van het hoofdbestuur te Brussel in Franse en Nederlandse afdelingen te splitsen, waarvan de eerste bevoegdheid tot het bestuur van het Walenland, de tweede van het Vlaamse land zouden erlangen.”*⁴⁰ Dat dit meteen het procédé van

38. *Het Vlaamsch Programma. Verslag over de Vlaamse Grieven en hun herstel, uitgebracht door August Bossaerts, Frans Van Laar, L. Plessers om de 50e verjaring te herdenken van het instellen van de Vlaamse Commissie (27 juni 1856)*, Antwerpen, 1906; pp. 122-127 handelt over de Verbroedering. Zie ook: Th. COOPMAN (ed.), *Taalstrijd hier en elders*, dl. 15 (1898-1899), Amsterdam, s.d., pp. 165-176. Deze kroniek is vrijwel een ooggetuigenverslag.

39. AMVC, Maatschappij der Vlaamse Tolbeambten ‘De Verbroedering’, M 13615: uit een niet gedateerd pamflet gericht *“aan de Vlaamse Dienstmakkers”*. Het bewuste verzoekschrift van de Waalse tolbeambten werd tot dusver niet teruggevonden en moet in 1895 of begin 1896 gesitueerd worden. Nochtans moet het centraal bestuur van het ministerie van Financiën zonder twijfel dit verzoekschrift ontvangen hebben.

40. *Het Vlaamsch Programma [...]*, pp. 122-127.

de vertalingen als middel om de interne verfransing te behouden op de helling zette, is duidelijk.

De vereniging werd wettelijk erkend bij Koninklijk Besluit van 31 december 1907. Onder de kenspreuk *Voor Taal en Recht* voerde zij flamingantische agitatie binnen en buiten de diensten van Financiën. Bovendien zwerfde de organisatie uit over de buitendiensten van het ministerie in de rest van Vlaanderen met afdelingen in Gent (1908), Limburg (1910) en West-Vlaanderen (1911); “*alles samen goed voor zowat 3000 leden in 1913, terwijl midden 1914 ook de stichting van een Brabantse tak werd bekendgemaakt*”. Het was zonneklaar: de Vlaamse ambtenaren in Financiën waren wakker geworden en ze hadden zich geformeerd tot een strijdbare drukkingsgroep; een vereniging waarvan vele leden zich persoonlijk benadeeld voelden door de taalverhoudingen in hun departement. Het lijkt geen twijfel dat nogal wat van hen rondliepen met een diepe wrok wegens het onrecht of de pesterijen waaraan ze blootgesteld werden wegens hun flamingantische overtuiging. Er lag springstof opgestapeld in de burelen.⁴¹

41. H. VAN VELTHOVEN, *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezindheden*, in: *Standen en Landen*, nr. 82, Kortrijk-Heule, 1982, pp. 186-188.